

Manipulacija sjećanjima i "kognitivna sloboda"

U filmu *Paycheck* inženjer Michael Jennings radi za korporaciju koja se bavi tajnim projektima. Kako ne bi mogao raspolagati osjetljivim podacima, prema opisu njegova radnog mjesta, on mora uzimati sredstvo koje mu uništava kratkoročno pamćenje. U filmu *Ljudi u crnom* Agenti K. i J. u iste svrhe koriste "neutralizator" kako bi zaštitili obične građane od "ološa svemira". To je samo znanstvena fantastika. No, je li doista?

Prošle je godine u uglednom znanstvenom časopisu *Science* (br. 301), skupina autora pod vodstvom H. Eisenberga objavila članak pod naslovom "Stabilnost prizivanja sjećanja"¹ u kojem se govori o biokemijskim moždanim procesima koji utječu na pamćenje, te o utjecaju lijekova u manipulaciji kratkoročnim i dugoročnim pamćenjem. Eisenberg i njegovi suradnici tvrde da je na pomolu stvaranje novih lijekova kojim će se vrlo precizno moći brisati i kratkoročna i dugoročna pamćenja. Sličan sud nedavno je dao i nobelovac Eric Kandel.

Da to nije stvar daleke budućnosti govore i podaci o nekim postojećim lijekovima koji utječu na pamćenje. U Americi se Ritalin ne koristi samo za liječenje dječjeg poremećaja hiperaktivnosti i slabe koncentracije; studenti ga već danas koriste za poboljšanje pamćenja pri spremanju ispita. Jedan od postojećih lijekova jest i tzv. "beta-blokator" propranolol, koji se rutinski daje za kontrolu srčanog tlaka. Pokazalo se da propranolol, ako se pacijentima i unesrećenima daje neposredno prije ili poslije nekog traumatičnog događaja, bitno slabi sjećanje na nj.

Čak i bez znanstveno-fantastičnih scenarija, danas se stoga mogu naslutiti brojni individualni i socijalni izazovi koje bi široka upotreba takvih lijekova mogla izazvati. U članku "Bitka za um" nedavno objavljenom u *Washington Postu* autorica Ellen Goodman kaže: "Zamislite da ste u šok sobi nakon teške automobilske nesreće. Liječnik vam nudi dvije pilule. Jedna ublažava upalu bolnih hematoma, a druga umanjuje psihološku traumu. Biste li uzeli samo jednu ili obje pilule? Postoji li među njima ikakva razlika? Ili, zamislite dijete koje su silovali ili zlostavljali. Treba li mu dati pilulu koja će spriječiti da trauma izmijeni anatomiju njegova mozga i pretvori dijete u doživotno preosjetljivu i neprilagođenu osobu? Naposljetku, zamislite vojnika koji se vraća iz bitke. Treba li mu dati lijekove koji mogu zamagliti sjećanje na stravične prizore s bojnog polja? Nije riječ o znanstveno-fantastičnim spekulacijama. Već danas istraživači mogu manipulirati kemijom emocija, biologijom osjećaja i anatomijom psihologije."²

Naš nasumce dani odgovor na postavljena pitanja jest naravno pozitivan. Zašto bi netko želio patiti zbog grozних sjećanja? Isti odgovor danas daju i brojni liječnici koji se bave istraživanjem mozga. Ali, novi lijekovi i nove spoznaje rađaju i nova, vrlo bitna bioetička pitanja.

Jedno od osnovnih pitanja jest: hoćemo li imati pravo poboljšavati ili brisati naša sjećanja?

Niz pitanja proizlazi iz scenarija o zloupotrebi takvih lijekova, poput scenarija iz filma *Paycheck*. Tim se scenarijima, a dijelom i stvarnošću, bavi organizacija Centar za kognitivnu slobodu i etiku iz Davisa u Kaliforniji pod vodstvom Richarda Glen Boirea. "Sloboda mišljenja", tvrdi Glen Boire³, "temelj je velikog broja ustavnih prava u cijelome svijetu. S jačanjem neuroznanosti i neurotehnologije nastaju i brojne mogućnosti ali i brojni problemi... Te tehnologije mogle bi biti korisne sve dok o njima budu odlučivali samo pojedinci na kojima se one primjenjuju. Ali jednom kada liječnici prve pomoći počnu automatski davati takve lijekove traumatiziranim pacijentima, morat ćemo se zabrinuti. Primjerice, žrtva nekog okrutnog kriminalnog djela možda se neće htjeti sjećati događaja, ali će željeti svjedočiti na sudu. Liječnici obično misle da bi bilo dobro da se takvim lijekovima izbrišu grozna sjećanja, ali zaboravljaju niz složenih situacija zbog kojih bi pojedinac želio zadržati svoje sjećanje. To mora biti stvar osobnoga izbora... Hoćemo li imati pravo odbiti takve lijekove? Hoće li neka buduća vlada moći reći: "Želimo da uzmeš ovaj lijek"."

FBI, nastavlja Glen Boire, već danas eksperimentira s metodom "moždanog otiska prstiju". Riječ je o metodi kojom se optuženicima za kriminalno djelo, kao što je to bio slučaj s na smrt optuženim Jimmy Ray

¹ Eisenberg et al., 2003. "Stability of Retrieved Memory: Inverse Correlation with Trace Dominance", *Science* 301: 1102-1104

² Goodman, Ellen, 2002. "Matter Over Mind", *Washington Post*, November 16.

³ Boire, Richard Glen. 2004. "Cognitive Liberty in the Age of Memory-management Drugs" *BetterHumans*, January 15; Vidi i njegove članke "Minding your mind" *Corante*, August 28, 2003; "Sell vs. United States. Amicus Curiae Brief of the CCLE", *Journal of Cognitive Liberties*, vol. 4. no 2. 2003. kao i intervju za časopis *The New Scientist* 2004, June 10.

Slaughterom, skenira nespješna valna dužina mozga P300. Riječ je o bitno pouzdanijoj metodi traženja istine od poligrafa. "Naš Centar nema ništa protiv uzimanja moždanog otiska prstiju ako je on dobrovoljan, kao što je to bilo u Slaughterovom slučaju. Ali jednoga će dana policija pokušati takve metode koristiti prisilno. Takvo prisilno korištenje trebalo bi zabraniti, jer ono uništava jednu od naših najintimnijih sfera – naše pamćenje. Manipulacijom mozga možemo promijeniti misli, a budući da je misao središte onoga što jesmo, i da je sloboda mišljenja nužna za bilo koju našu slobodu," tvrdi Glen Boire, "pojedinaac, a ne vlada, bi trebao odlučivati o stvarima uma. Bez slobode misli, koja nam još sloboda ostaje?"

Jedan od pravnih slučajeva u koje je bio uključen Centar za kognitivnu slobodu bio je slučaj Sell, kada je poremećenom optuženiku tužiteljstvo pokušalo prisilno ubrizgati antipsihotični lijek kako bi razumio optužbu. Centar je takav postupak uspio spriječiti, ali nije zadovoljan obrazloženjem Vrhovnoga suda. "Željeli smo da sud shvati da smo ušli u razdoblje kada će sloboda mišljenja postati besmislena ako ne priznamo i ne zaštitimo pravo privatnosti, autonomije i izbora pojedinca s obzirom na njegovu kemiju mozga."

Ali, to je tek pravni vrh ledene sante problematike manipulacije našim sjećanjima. Kada će vojnici jednoga dana svojevoljno i standardno uništavati sjećanja na ubijanje, rat će postati "normalniji". Kada će kriminalci uzimati lijekove za brisanje sjećanja, moći će iskreno tvrditi na sudu da se ne sjećaju događaja. A mogli bi i svoje žrtve natjerati da ih konzumiraju. Hoće li se ti lijekovi dobivati na recept ili će postati sredstvo "kozmetičkih poboljšanja" bogatih? Upravo pod pretpostavkom slobode mišljenja i slobode izbora, nastat će problem kao i s brojnim drugim lijekovima (poput Prozaca): lijek nekoć namijenjen pacijentima postat će roba široke potrošnje, takoreći kozmetičko sredstvo.

Naposljetku, ubrzo ćemo doći i do pitanja: smijemo li te lijekove koristiti i za manipuliranje osobnom savjesti? Ako je to realističan scenarij, ti će lijekovi, osim puko korisnog medicinskog sredstva, izmijeniti i naš pojam osobnosti.

Prema kanadskom liječniku s kraja 19. stoljeća Sir Williamu Osleru, "jedan je od prvih zadataka liječnika obrazovanje mase da ne uzima lijekove". Po količini i potražnji za lijekovima, danas se čini da smo stoljećima udaljeni od tog imperativa. Ali možda je upravo zbog toga on opet aktualan.